

Országos Szilárd Leó Fizikaverseny Döntő 2017.

I. kategória

Minden feladat helyes megoldása 5 pontot ér. A feladatokat tetszőleges sorrendben, feladatonként külön lapon kell megoldani. A megoldáshoz bármilyen offline segédeszköz használható. Rendelkezésre álló idő: 180 perc.

A feladatok nem nehézségi sorrendben vannak!

1. feladat

(Kítűzte: Szűcs József)

Hidrogén gázt fokozatosan melegítünk, miközben a molekulák jelentős része atomokra bomlik. Érzékeny spektroszkóppal vizsgálhatjuk, hogyan jelennek meg a gáz által kisugárzott elektromágneses spektrumban a H-atom színképvonalai. A hőmérséklet fokozatos növelésekor vajon milyen sorrendben válnak láthatóvá a spektroszkópban az infravörös, látható, illetve az ultraibolya tartományban lévő vonalak? A választ részletesen indokoljuk meg!

2. feladat

(Kítűzte: Halász Máté)

Hideki Yukawa (1907-1981, Nobel-díj: 1949) a nukleonok között ható magerő leírásakor azt feltételezte, hogy a kölcsönhatást az elektromágneses kölcsönhatáshoz hasonlóan egész spinű részecskék, azaz bozonok közvetítik. A magerő rövid hatótávolsága annak köszönhető, hogy a nulla nyugalmi tömegű fotonokkal ellentétben a nukleon-nukleon kölcsönhatást a nyugalmi tömeggel rendelkező mezonok hordozzák, melyek keltése az energia-idő határozatlanság eredményeképpen lehetséges. Yukawa a magerő hatótávolsága alapján becslést tudott adni a mezonok tömegére, amely 2-300 elektrontömegnek adódott. A negatív béta-bomlás során az atommagban egy neutron protonná alakul, melynek során a neutronban lévő egyik „down” kvark gyenge kölcsönhatással, egy ún. W-bozont kibocsátva „up” kvark lesz, majd a W-bozon egy elektrónra és egy antineutrínóra bomlik.

a) Becsüljük meg az energia-idő határozatlansági reláció segítségével a gyenge kölcsönhatás hatótávolságát, ha a W-bozon nyugalmi tömege $80 \text{ GeV}/c^2$.

b) Hogyan aránylik ez a nukleonok méretéhez?

3. feladat

(Kítűzte: Szűcs József)

2016 augusztusában jelent meg a „Nature” c. folyóiratban a hír, hogy a csillagászok felfedeztek egy exobolygót, amely a legközelebbi csillag – a vörös törpe Proxima Centauri – körül lakható övezetben kering 11,2 nap keringési idővel 7,5 millió km (1/20 csillagászati egység, CsE) sugarú körpályán. Tételezzük fel, hogy a vörös törpe csillagról a bolygófelszín 1 m^2 -ére jutó sugárzási teljesítmény megegyezik a földi napállandóval, tovább azt, hogy a vörös törpe hőmérsékleti sugárzásának maximumhelye a Nap sugárzási maximumhelyének (550 nm) éppen kétszerese.

a) Hányad része lenne ekkor a vörös törpe csillag átmérője a Nap átmérőjének?

b) Hányad része a vörös törpe tömege a Nap tömegének?

Adatok: A földi évet 365 napnak vehetjük.

4. feladat

(Kítűzte: Radnóti Katalin)

Pierre Curie a következő módon becsülte meg a rádium által kibocsátott alfa-részecskék energiáját:

- Tapasztalta, hogy a rádiumvegyületek mindig kissé melegebbek, mint a környezetük. Ha egy ilyen vegyületet hosszabb időre kaloriméterbe helyeztek, megállapítható volt, hogy minden gramm rádium kb. 588 J hőt fejleszt óránként. Ezt az értéket elosztva a keletkező α -részecskék számával, meg lehet határozni egy részecske energiáját.
- A bomlások számának a meghatározása egy úgynevezett *spintariszkóp* segítségével történt. Ez egy kis méretű doboz, melynek az alját belülről cink-szulfiddal vonták be, míg a másik oldalára egy lencsét helyeztek. A lencse és a cink-szulfid felület közé egy tűt helyeztek, melyre kis mennyiségű radioaktív anyagot vittek fel. A tőről a cink-szulfid felületre került α -részecskék a nagyítón keresztül megfigyelhető *szcintillációt*, fényfelvillanást hoznak létre.
- Lemértek 5 mg rádiumot tartalmazó sót, melyet 5 liter vízben feloldottak. A jól összekevert oldatból ez után 1mm³ oldatot juttattak a spintariszkóp tűjére, ahonnan a víz gyorsan elpárolgott, ellenben ottmaradt a tisztán rádiumtartalmú anyag. A cink-szulfid felületen minden 100-adik szcintilláció volt észlelhető, így 100 s alatt 37 felvillanást lehetett látni.

Becsüljük meg az alfa részecskék energiáját Pierre Curie mérései alapján!

5. feladat

(Kítűzte: Újvári Sándor)

Egy ^{60}Co radioaktív minta felét egy űrhajóval űrutazásra viszünk 0,7c sebességgel, a másik felét a Földön hagyjuk. Az űrhajó földi idő szerint éppen 10 év múlva tér vissza. Mennyi lesz az aktivitások aránya, amikor a visszaérkezés után ismét megmérjük mindkét mintát?

Adatok: a ^{60}Co felezési ideje 5,27 év.

6. feladat

(Kítűzte: Sükösd Csaba)

R. Davis és J. Bahcall éppen 60 éve kezdték el a Nap-neutrínók kimutatására tervezett, „Homestake” nevű kísérletüket, amelyet több mint 24 éven át folytattak. Ebben a kísérletben 1478 m mélyen a Föld alatt, egy elhagyott aranybányában 390000 liter C_2Cl_4 (tetraklóretilén) folyadékot használtak a neutrínók detektálására. A neutrínók és a ^{37}Cl atomok kölcsönhatása a következő reakcióegyenlettel írható le: $\nu + ^{37}\text{Cl} \rightarrow ^{37}\text{Ar} + e^-$. A Nap-modell szerint $9 \cdot 10^{36}$ esemény kellett volna létrejöjjön klór-atomonként és másodpercenként. A mérések azonban ennek csak legfeljebb a harmadrészét igazolták. Ez jelentette hosszú időn át a „Nap-neutrínó rejtélyt”.

A feladatok a túloldalon folytatódnak!

- a) Mi lehet az oka, hogy éppen folyadék formában lévő klóratomokkal való reakciót választottak a kísérlet végrehajtásához?
- b) Miért kellett a Föld mélyében lévő helyre telepíteni a kísérletet?
- c) Davis 35 naponként választotta el a reakciótermékeket. Hány ^{37}Ar atom keletkezhetett ennyi idő alatt a neutrínókkal történő reakciókból?
- d) A keletkezett ^{37}Ar atomok radioaktívak, és 35 napos felezési idővel bomlanak. Hány bomlást várhatott Davis a 35 nap után összegyűjtött reakciótermékekből, ha a bomlásokat 100% hatásfokkal tudta észlelni?
- e) Davis sok éven keresztül folytatta a mérést a fenti módon. Vajon nem lett volna jobb, ha sok évig gyűjti a reakciótermék atomokat, és csak a végén választja szét a várhatóan sokkal több atomot, nem pedig 35 naponként újra és újra?

Adatok: A tetraklóretilén sűrűsége: $1,62 \text{ g/cm}^3$, a klór móltömege $35,453 \text{ g/mol}$, a ^{37}Cl részaránya 24,23 atomszázalék.

7. feladat

(Kítűzte: Halász Máté és Szűcs József)

Egy $1,5 \text{ kg}$ tömegű űrszonda a Nap-Föld távolságában körpályán kering a Nap körül $v = 29,75 \text{ km/s}$ sebességgel, de távol a Földtől. Egy adott pillanatban kinyitja a „napvitorlát”. Mekkora felületű kell legyen a napvitorla, hogy az űrszonda elhagyhassa a Naprendszer? Tegyük fel, hogy mozgása során végig kellően távol marad a Földtől és a többi bolygótól, ezért azok tömegvonzása elhanyagolható! A napvitorlák a Nap fénysugárzását tökéletesen visszaverő felületről készültek, mindig a napsugárzásra merőlegesen állnak, és elegendően vékonyak ahhoz, hogy a fotonokon kívül a Naptól érkező egyéb részecskék akadálymentesen áthaladjanak rajtuk.

Útmutatás: Vegyük észre, hogy a sugáryomásból származó tolóerő a gravitációs erőhöz hasonló erőtvény szerint változik, így az általa végzett munka is hasonlóan számítható.

Adatok: Napállandó: 1370 W/m^2 , Nap-Föld távolság (CsE): 150 millió km , Naptömeg: $1,99 \cdot 10^{30} \text{ kg}$.

8. feladat

(Kítűzte: Sükösd Csaba)

Marx György 90 éve született, és az ő ötlete volt a Földről lézersugárral hajtott űrhajó.

- a) Vajon melyik a gazdaságosabb megoldás? Az űrhajó végét tükröző lappal ellátni, amely a lézersugarat visszaveri a Földre, vagy pedig az űrhajót mindent elnyelő fekete lappal ellátni, amely a lézersugár teljes energiáját elnyeli?
- b) Mekkora lendületátadást lát egy földi megfigyelő, valamint az űrhajón lévő megfigyelő, ha az űrhajó már nagy v sebességgel távolodik a Földtől?

Adatok: tegyük fel, hogy a lézer nagyon rövid ideig tartó, E energiát képviselő impulzusokat (lövéseket) küld az űrhajó után. Az űrhajó sebességének jellemzésére használjuk a szokásos $\beta = v/c$ jelölést.

9. feladat

(Kítűzte: Papp Gergely)

Az ionoszférában a légkör molekuláit fotonok ionizálják. A magassággal csökkenő sűrűség és a különböző abszorpciós folyamatok miatt különböző rétegek alakulnak ki különböző magasságokban (pl. D, E, F₁, F₂ rétegek). Az ionizáció foka a Nap tevékenységének függvényében, illetve a napszaktól függően akár 2 nagyságrendet is ingadozhat. Az ábrán látható az elektronsűrűség egy köztes állapotban. Plazmákban csak olyan elektromágneses hullámok tudnak terjedni, amelyek frekvenciája nagyobb, mint a plazmafrequencia: $f_p = (1/2\pi)\sqrt{n_e e^2 / m_e \epsilon_0}$.

Itt az n_e elektronsűrűséget $1/\text{m}^3$ -ben mérjük, e az elemi töltés, m_e az elektron nyugalmi tömege és ϵ_0 a vákuum dielektromos állandója.

- a) Számítsuk ki a kritikus frekvenciát, ami elválasztja a visszavert és áthaladó elektromágneses hullámokat!
- b) Milyen következményei vannak a jelenségnek kommunikációs szempontból?

Adatok: A vákuum dielektromos állandója: $\epsilon_0 = 8,854 \text{ (As/Vm)}$.

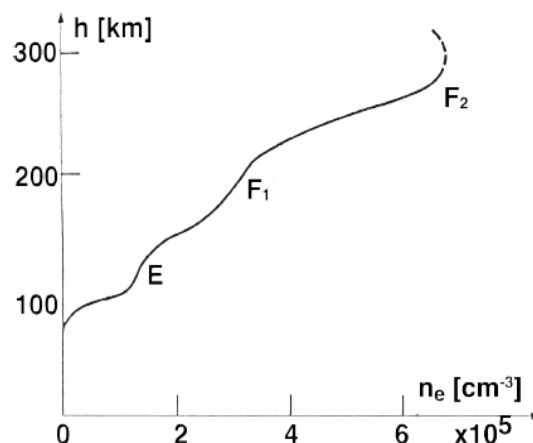
10. feladat

(Kítűzte: Sükösd Csaba)

Egy 500 keV -es gamma foton fotoeffektust hoz létre egy germánium félvezető detektor egyik ^{72}Ge atomjának 1s elektronján. A kiűtött elektron a beeső foton haladási irányában repül tovább. A meglökődött atommag által átvett energiát hanyagoljuk el.

- a) Mekkora lesz a kilökött elektron lendülete?
- b) Mekkora és milyen irányú a maradék atom által átvett lendület?
- c) Mekkora lenne egy ekkora lendületű ^{72}Ge atom mozgási energiája? Valóban elhanyagolható? Vajon a Ge atom ki tud-e szakadni a kristályrácsban elfoglalt helyéről?

Adatok: A ^{72}Ge atom tömegét vegyük 72 u -nak, 1s elektronjának kötési energiáját pedig: $11,0 \text{ keV}$ -nek. A Ge atom kötési energiája a kristályrácsban: $3,85 \text{ eV}$. Az elektron nyugalmi tömege: $m_0 c^2 = 511 \text{ keV}$. **Tanács:** a lendületeket kifejezhetjük $[\text{keV}/c]$ egységekben is.

Vége

Országos Szilárd Leó Fizikaverseny Döntő 2017. II. (Junior) kategória

Minden feladat helyes megoldása 5 pontot ér. A feladatokat tetszőleges sorrendben, feladatonként külön lapon kell megoldani. A megoldáshoz bármilyen offline segédeszköz használható. Rendelkezésre álló idő: 180 perc.

A feladatok nem nehézségi sorrendben vannak!

1. feladat

(Kitűzte: Szűcs József)

Hidrogéngázt fokozatosan melegítünk, miközben a molekulák jelentős része atomokra bomlik. Érzékeny spektroszkóppal vizsgálhatjuk, hogyan jelennek meg a gáz által kisugárzott elektromágneses spektrumban a H-atom színképvonalai. A hőmérséklet fokozatos növelésekor vajon milyen sorrendben válnak láthatóvá a spektroszkópban az infravörös, látható, illetve az ultraibolya tartományban lévő vonalak? A választ részletesen indokoljuk meg!

2. feladat

(Kitűzte: Halász Máté)

Hideki Yukawa (1907-1981, Nobel-díj: 1949) a nukleonok között ható magerő leírásakor azt feltételezte, hogy a kölcsönhatást az elektromágneses kölcsönhatáshoz hasonlóan egész spinű részecskék, azaz bozonok közvetítik. A magerő rövid hatótávolsága annak köszönhető, hogy a nulla nyugalmi tömegű fotonokkal ellentétben a nukleon-nukleon kölcsönhatást a nyugalmi tömeggel rendelkező mezonok hordozzák, melyek keltése az energia-idő határozatlanság eredményeképpen lehetséges. Yukawa a magerő hatótávolsága alapján becslést tudott adni a mezonok tömegére, amely 2-300 elektrontömegnek adódott. A negatív béta-bomlás során az atommagban egy neutron protonná alakul, melynek során a neutronban lévő egyik „down” kvark gyenge kölcsönhatással, egy ún. W⁻-bozont kibocsátva „up” kvark lesz, majd a W⁻-bozon egy elektronra és egy antineutrínóra bomlik.

a) Becsüljük meg az energia-idő határozatlansági reláció segítségével a gyenge kölcsönhatás hatótávolságát, ha a W⁻-bozon nyugalmi tömege 80 GeV/c².

b) Hogyan aránylik ez a nukleonok méretéhez?

3. feladat

(Kitűzte: Szűcs József)

2016 augusztusában jelent meg a „Nature” c. folyóiratban a hír, hogy a csillagászok felfedeztek egy exobolygót, amely a legközelebbi csillag – a vörös törpe Proxima Centauri – körül lakható övezetben kering 11,2 nap keringési idővel 7,5 millió km (1/20 csillagászati egység, CsE) sugarú körpályán. Tételezzük fel, hogy a vörös törpe csillagról a bolygófelszín 1 m²-ére jutó sugárzási teljesítmény megegyezik a földi napállandóval, tovább azt, hogy a vörös törpe hőmérsékleti sugárzásának maximumhelye a Nap sugárzási maximumhelyének (550 nm) éppen kétszerese.

a) Hányad része lenne ekkor a vörös törpe csillag átmérője a Nap átmérőjének?

b) Hányad része a vörös törpe tömege a Nap tömegének?

Adatok: A földi évet 365 napnak vehetjük.

4. feladat

(Kitűzte: Radnóti Katalin)

Pierre Curie a következő módon becsülte meg a rádium által kibocsátott alfa-részecskék energiáját:

- Tapasztalta, hogy a rádiumvegyületek mindig kissé melegebbek, mint a környezetük. Ha egy ilyen vegyületet hosszabb időre kaloriméterbe helyeztek, megállapítható volt, hogy minden gramm rádium kb. 588 J hőt fejleszt óránként. Ezt az értéket elosztva a keletkező α -részecskék számával, meg lehet határozni egy részecske energiáját.
- A bomlások számának a meghatározása egy úgynevezett *spintariszkóp* segítségével történt. Ez egy kis méretű doboz, melynek az alját belülről cink-szulfiddal vonták be, míg a másik oldalára egy lencsét helyeztek. A lencse és a cink-szulfid felület közé egy tűt helyeztek, melyre kis mennyiségű radioaktív anyagot vittek fel. A tőről a cink-szulfid felületre került α -részecskék a nagyítón keresztül megfigyelhető *szcintillációt*, fényfelvillanást hoznak létre.
- Lemérték 5 mg rádiumot tartalmazó sót, melyet 5 liter vízben feloldottak. A jól összekevert oldatból ez után 1mm³ oldatot juttattak a spintariszkóp tűjére, ahonnan a víz gyorsan elpárolgott, ellenben ottmaradt a tisztán rádiumtartalmú anyag. A cink-szulfid felületen minden 100-adik szcintilláció volt észlelhető, így 100 s alatt 37 felvillanást lehetett látni.

Becsüljük meg az alfa részecskék energiáját Pierre Curie mérései alapján!

5. feladat

(Kitűzte: Újvári Sándor)

Egy ⁶⁰Co radioaktív minta felét egy űrhajóval űrutazásra visztünk 0,7c sebességgel, a másik felét a Földön hagyjuk. Az űrhajó földi idő szerint éppen 10 év múlva tér vissza. Mennyi lesz az aktivitások aránya, amikor a visszaérkezés után ismét megmérjük mindkét mintát?

Adatok: a ⁶⁰Co felezési ideje 5,27 év.

6. feladat

(Kitűzte: Sükösd Csaba)

R. Davis és J. Bahcall éppen 60 éve kezdték el a Nap-neutrínók kimutatására tervezett, „Homestake” nevű kísérletüket, amelyet több mint 24 éven át folytattak. Ebben a kísérletben 1478 m mélyen a Föld alatt, egy elhagyott aranybányában 390000 liter C₂Cl₄ (tetraklóretilén) folyadékot használtak a neutrínók detektálására. A neutrínók és a ³⁷Cl atomok kölcsönhatása a következő

A feladatok a túloldalon folytatódnak!

reakcióegyenlettel írható le: $\nu + {}^{37}\text{Cl} \rightarrow {}^{37}\text{Ar} + e^-$. A Nap-modell szerint $9 \cdot 10^{36}$ esemény kellett volna létrejöjjön klór-atomonként és másodpercenként. A mérések azonban ennek csak legfeljebb a harmadrészét igazolták. Ez jelentette hosszú időn át a „Nap-neutrínó rejtély”.

- Mi lehet az oka, hogy éppen folyadék formában lévő klóratomokkal való reakciót választottak a kísérlet végrehajtásához?
- Miért kellett a Föld mélyében lévő helyre telepíteni a kísérletet?
- Davis 35 naponként választotta el a reakciótermékeket. Hány ${}^{37}\text{Ar}$ atom keletkezhetett ennyi idő alatt a neutrínókkal történő reakciókból?
- A keletkezett ${}^{37}\text{Ar}$ atomok radioaktívak, és 35 napos felezési idővel bomlanak. Hány bomlást várhatott Davis a 35 nap után összegyűjtött reakciótermékekből, ha a bomlásokat 100% hatásfokkal tudta észlelni?
- Davis sok éven keresztül folytatta a mérést a fenti módon. Vajon nem lett volna jobb, ha sok évig gyűjti a reakciótermék atomokat, és csak a végén választja szét a várhatóan sokkal több atomot, nem pedig 35 naponként újra és újra?

Adatok: A tetraklóretilén sűrűsége: $1,62 \text{ g/cm}^3$, a klór móltömege $35,453 \text{ g/mol}$, a ${}^{37}\text{Cl}$ részaránya 24,23 atomszázalék.

7. feladat

(Kítűzte: Halász Máté és Szűcs József)

Egy 1,5 kg tömegű űrszonda a Nap-Föld távolságában körpályán kering a Nap körül $v = 29,75 \text{ km/s}$ sebességgel, de távol a Földtől. Egy adott pillanatban kinyitja a „napvitorlát”. Mekkora felületű kell legyen a napvitorla, hogy az űrszonda elhagyhassa a Naprendszer? Tegyük fel, hogy mozgása során végig kellően távol marad a Földtől és a többi bolygótól, ezért azok tömegvonzása elhanyagolható! A napvitorlák a Nap fénysugárzását tökéletesen visszaverő felületből készültek, mindig a napsugárzásra merőlegesen állnak, és elegendően vékonyak ahhoz, hogy a fotonokon kívül a Napból érkező egyéb részecskék akadálymentesen áthaladjanak rajtuk.

Útmutatás: Vegyük észre, hogy a sugárnyomásból származó tolóerő a gravitációs erőhöz hasonló erőtvény szerint változik, így az általa végzett munka is hasonlóan számítható.

Adatok: Napállandó: 1370 W/m^2 , Nap-Föld távolság (CsE): 150 millió km, Naptömeg: $1,99 \cdot 10^{30} \text{ kg}$.

8. feladat

(Kítűzte: Radnóti Katalin)

Az alábbi táblázat a hazánkban beépített szélérőművek egy hetes elektromos energia „termelési” adatait mutatja (MAVIR weblap nyomán).

	Teljesítmény [MW]
1. nap	50
2. nap	100
3. nap	75
4. nap	150
5. nap	10
6. nap	0
7. nap	0

A táblázat alapján becsüljük meg a hazai szélérőmű park százalékos kihasználtságát a vizsgált héten! A beépített összes teljesítmény 330 MW.

- Mekkora a szélérőmű-park százalékos kihasználtsága? Szemléltessük ezt ábrán is!
- Hogyan aránylik ez a Paksi Atomerőmű 90%-os kihasználtságához?
- Ennyi energia „megtermeléséhez” mekkora tömegű 5 % -ban dúsított uránra lenne szükség? Egy hasadás alkalmával 32 pJ energia szabadul fel.

9. feladat

(Kítűzte: Kis Dániel)

Mekkora energia szabadulna fel akkor, ha 1 liter tiszta nehézvíz (D_2O) minden deutérium atommagja fúzióban egyesülne? A nehézvíz sűrűsége: $1,1056 \text{ g/cm}^3$; kétféle fúziós folyamat játszódhat le (azonos valószínűséggel):

- $\text{D} + \text{D} \rightarrow {}^3\text{He} + \text{n}$,   2) $\text{D} + \text{D} \rightarrow {}^3\text{T} + \text{p}$.

Adatok: Az egyes atommagok tömegei atomi tömegegységben:

- $m(\text{n}) = 1,008665 \text{ u}$
- $m(\text{p}) = 1,007825 \text{ u}$
- $m(\text{D}) = 2,014102 \text{ u}$
- $m(\text{T}) = 3,016049 \text{ u}$
- $m({}^3\text{He}) = 3,016029 \text{ u}$.

10. feladat

(Kítűzte: Mester András)

A metastabil gammasugárzó technécium-99-et (${}^{99}\text{Tc}^m$) orvos diagnosztikai vizsgálatokhoz használják.

- Határozzuk meg a bomlásnál felszabaduló energiát!
- Egy betegnek beadott 5 ml térfogatú injekció aktivitása $1,5 \text{ GBq/ml}$. Hány százalékkal csökken a testben lévő izotóp aktivitása 10 óra múlva, ha a ${}^{99}\text{Tc}^m$ fizikai felezési ideje 6 óra, a technécium biológiai felezési ideje pedig 1 nap?

Adatok: Az atomtömegek atomi tömegegységben (m_u): ${}^{99}\text{Tc}^m : 98,90640 m_u$, ${}^{99}\text{Tc} : 98,90625 m_u$

Vége